

ישראל נאבק במלואו

ישראל קורן, ד"ר למדעי היהדות במכללת אורנים, חקר שנים רבות את כתבי שטיינר אך עם השנים התאכזב ופרסם מאמר חריף שביקר את יחסו של שטיינר ליהדות. בראיון הבא הוא מסביר, ממקום אישי, מפוכח וכואב - מהי בעיניו הטרגדיה של האנתרופוסופיה

נמרוד סמילנסקי-פרידמן

לשלב בין תחום העיון והכתיבה המחקרית-המדעית ובין תחום ההתנסות הפנימית, הנפשית והרוחנית; ובאמת נראה שההכרות שלו עם שני הזרמים, עם היהדות ועם האנתרופוסופיה, מגיעה ממפגש שהוא גם שכלי אך במידה רבה גם חוויית-מיסטי.

בימים אלה נמצא ישראל - שמקום הקבע האקדמי שלו הוא ב"מכללת אורנים" - באוניברסיטת פוטסדאם שעל יד ברלין, שם הוא מעביר קורס במדעי היהדות. בקרוב צפוי לראות אור מאמר נוסף שלו, שעוסק ביחסו של שטיינר לציונות; אף הוא ב"מקור ראשון". בחוג למחשבת ישראל ב"מכללת אורנים" מופקד ישראל על הוראת קבלה וחסידות, ובשנים האחרונות הוא עוסק במיוחד בספר הזוהר ובחסידות איזביצא (הענף בחסידות פולין שראשיתו בחסידות פשיסחא במאה ה-19).



מה מעניין אותך בחסידות פולין? אני חושב שמצאתי שם בית, אולי סלון של הבית שלי, ואולי רק חדר (אני נזהר בקביעה, כי אף פעם אין לדעת מה

יתגלה בעתיד); וזאת משני טעמים: האחד, הדגש החזק בחסידות זו על חשיבותה של התגלות אישית; תחום שתמיד משך אותי - והוא שקשר אותי בעבר לאנתרופוסופיה; והטעם השני הוא שחסידות זו מורכבת מבחינת האתגר השכלי שבה, גם משום אופייה הדיאלקטי. היא מעוררת את המחשבה בדרך שאני מאוד אוהב. אין סתירה הכרחית בין המחשבה להתנסות רוחנית-מיסטית. בין הסוגות השונות של ההתנסות המיסטית ישנה מיסטיקה הקרויה במחקר מיסטיקה רציונלית, הממומשת בתוך מצבי איחוד שכליים.

אפשר לומר שהקטגוריה הזו של "המיסטיקה השכלית" נכונה גם לאנתרופוסופיה?

חד וחלק, אם מאפיינים את האנתרופוסופיה מזווית זו, הרי שמדובר במיסטיקה של המחשבה; כלומר, באיחוד של השכל האנושי עם השכל היקומי; בשונה, למשל, ממיסטיקה של הרצון או ממיסטיקה שהיא יותר נפשית. אם תיקח למשל את הספרון של שטיינר "הכשרת החשיבה

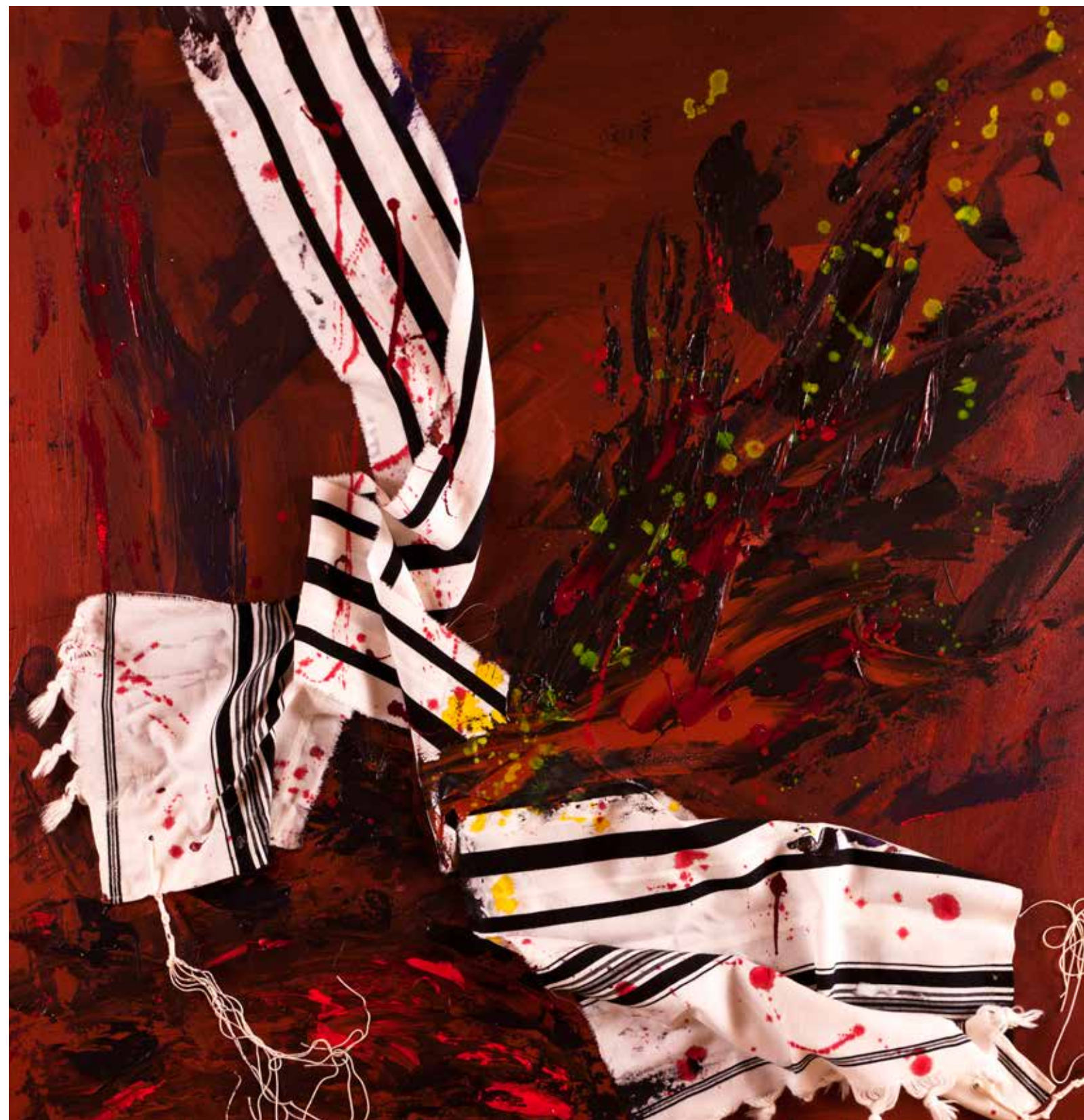
"חבל, זה לא ממש מתאים וזה יעשה לך בלאגן, אתה בטוח שאתה רוצה את זה?"

זו הייתה תגובתו של ד"ר ישראל קורן, כאשר ביקשתי לפני שנתיים את רשותו לפרסם את מאמרו על יחסו של שטיינר ליהודים: "העובדה שהיהדות עדיין קיימת היא טעות של ההיסטוריה", שפורסם במוסף השבת של העיתון "מקור ראשון" באותה התקופה. המאמר, שנקרא על ידי כ-150 אלף קוראי המוסף, מציג את דעותיו של שטיינר על היהודים ועל היהדות כמבטאות עמדה אנטישמית נוצרית המושתתת על תורה של התפתחות של עמים ושל גזעים. בעיניי, החידוש הגדול לא היה בתוכן הדברים כי אם בלשונם ובאופן בו הם מובאים לקורא: ישראל פרש את טענותיו באופן מנומק ומלומד, כשהוא מספק את מה שמבחינתו מהווה הוכחות לקביעותיו. חשבתי לעצמי שראוי שכל מי שיש לו עניין באנתרופוסופיה וביהדות יכיר את הביקורת ויעשה עם עצמו את הברורים שלו. התגובות שהגיעו

למערכת ביחס לאפשרות שמאמר זה אכן יפורסם ב"אדם עולם" גרמו לי לקחת צעד אחורה.

כבר אז ניכר היה שישאל "מכיר את החומר", וכתב מתוך מפגש משמעותי שלו הן עם האנתרופוסופיה והן עם היהדות. ואכן, ישראל בילה תקופה ארוכה ומשמעותית בחיקה של האנתרופוסופיה, בלימודי חינוך באמרטון קולג' באנגליה ובפעילות בארץ. בשלב מסוים החלו אצלו הרהורי כפירה ביחס אליה, והוא מצא מענה לשאלותיו ולמאוויו בחיקה של היהדות; שאותה חקר בין היתר בין מסדרונות האקדמיה, שם השלים דוקטורט במדעי היהדות. כמו כן הוא פרסם כעשרים מאמרים, ספר העוסק במיסטיקה ובחסידות בהגותו של מרטין בובר, ובימים אלו יצא לאור ספר לימוד במחשבת ישראל שכתב לחטיבה העליונה בבתי הספר הממלכתיים "משבר האמונה בעת החדשה", שעוסק במפגש בין היהדות למודרניות.

אבל ייחודו של ישראל לא טמון שם - בכך שהוא מלומד ומשכיל - אלא בעומקו הרוחניים. הוא מעיד על עצמו ש"בעבודתי אני משתדל



לשימוש מעשי", תוכל לראות שכתוב שם; ואני אפילו זוכר את זה בעל-פה: "כאשר אני חושב חש אני את עצמי אחד עם הזרם המקיים את חיי העולם בקוסמוס". זהו תרגיל מדיטציה שמופיע בפרק האחרון של הספרון, המכוון לחיבור שכלי עם האינטליגנציה היקומית בדרך שכוללת גם את התחושה. פרק אחד לפני כן נכתב: "אין זו רק אני החושבת [=הנפש]; חושבים ודוברים בי חיי העולם-הקוסמוס". זהו תיאור של התגלות אישית של המחשבה בתוך הנפש.

אבל זו לא נקודת הדמיון היחידה בין חסידות פולין והאנתרופוסופיה, שכן בחסידות פולין ניתן מקום משמעותי גם לדרך האינדיבידואלית של כל אדם במסגרת חייו הארציים. אם אדם לא עובר דרך אישית; והדרך, כך נראה, מורכבת וארוכה למדי, אזי כל המסלול של החיים הארציים נותר בגדר של התכוונות רוחנית כללית בלבד. בספר "מי השילוח" של הרבי מאיזביצא קיימת שאיפה שהאדם יגיע לדיוק מרבי בעשייה שלו. זו מושתתת מחד גיסא על האינדיבידואליות שלו, על הווייתו החד-פעמית, ומאידך גיסא על רצון אלוהים ממנו במובן המדויק של המילה. לא רק להיות נדיב ביחס לעולם ולרצות לתקן אותו בכלליות, אלא להגיע לרזולוציה גבוהה המתבטאת בעשייה מדויקת על פי שני העקרונות שציינתי. זהו חינוכו של האדם באמצעות הקשר הישיר והאישי שלו עם העולם של מעלה.

על חיי היום-יום של האדם. זאת משום שעצם האמונה בבלתי-מוכח ובבלתי נתון לחקירה (גם לא לחקירה רוחנית!), כלומר אמונה באלוהים שהוא מעבר להכרה ולתפיסת ההכרה - גם ההכרה העל-חושית - מורידה מתנה מהשמיים, שגנוסטיקה (או האנתרופוסופיה, שלטעמי היא סוג של גנוסטיקה) לא יכולה להוריד. זאת למדתי מהרב קוק! יש כאן סוג של ויתור: האל עצמו אינו ישות רוחנית - אם להשתמש במונחיו של שטיינר - ולכן קיומו בלתי ניתן להוכחה בעליל, אף אם מישהו מתנסה בעולמות העליונים. אלוהים יישאר תמיד בספירה של האמונה, וזוהי מבחנה של האמונה - או נכון יותר לומה, מבחנו של האדם - המחייב תמיד הרכנת ראש, שהיא, לדעתי, מעבר למה שקרוי באנתרופוסופיה יראת כבוד. יראת שמים אינה יראת כבוד!

זוה עיקר המחלוקת שלך עם האנתרופוסופיה?

במקום שבו אני עומד היום, אני סבור שיש באנתרופוסופיה השראה, יש חיבור רוחני, יש תובנות רוחניות, אבל אני לא בטוח שיש בה קדושה. אני כמובן לא טוען שזו טומאה. לעומת זאת, אני מאמין שביהדות ישנה קדושה.

העניין האחר הוא בעיית הדיוק המחשבתי אצל שטיינר. תפסתי אותו יותר מדי פעמים בשגיאות של מחשבה, לפעמים ברמה של טירון.

האנתרופוסופיה לא תורמת לריפוי היחסים בין יהודים לנוצרים. כשהבנתי את זה, זה היה כמו שבר בשבילי. הרי מעולם לא הייתי אומר למישהו שיפסיק להיות נוצרי בגלל שהוא סיים את תפקידו, לא בשם שיטה אחת ולא בשם שיטה אחרת

למשל, ב"פילוסופיה של החירות", יש שם הרבה בעיות שאי אפשר לראות במבט ראשון, אבל אחרי הרבה שנים באקדמיה יכולתי להבחין בהן. זה גרם לי לתחושה של חוסר אמון במהלכים שבהם הוא נוקט. שטיינר הוא מיסטיקן גדול, מיסטיקן נוצרי גדול, אבל כפילוסוף הוא לא כל כך גדול.

וזו לא הביקורת היחידה שלך על האנתרופוסופיה. המאמר שלך ב"מקור ראשון" עסק הרבה באמירתו של שטיינר על כך שהיהדות סיימה את תפקידה ההיסטורי.

בהקשר זה, הבעיה העיקרית היא, שהרעיונות ההומניסטיים של שטיינר אינם נובעים מהאידיאלים הליברליים הפרוגרסיביים המודרניים. הרעיון הליברלי מדגיש את עיקרון הסובלנות הדתית על בסיס כבוד האדם וחירותו. הרעיון צמח בתוך אקלים ניטראלי יחסית מבחינה דתית והוא רציונאלי בבסיסו. מכאן שאני טוען שהאופן שבו שטיינר מוצג בציבור על ידי תלמידיו אינו מדויק. רעיונותיו של שטיינר על האחדות האנושית ועל אחווה אנושית נובעות מאידיאל האחדות האנושית-הנוצרית, האחדות במשיח, כפי שמופיע כבר באגרות של פאולוס בברית החדשה; ולא מהאידיאלים המודרניים של תקופת הנאורות. ומשום כך שטיינר לא הצליח להשתחרר מהבעיה של הנצרות עם היהודים ועם היהדות. אלו הוא היה ליברל במובן האמתי והשלם של המילה, הוא לא היה מכריז על כך שהיהדות סיימה את תפקידה ושעל היהודים להתבולל. אני לא מדבר עכשיו על הבעיה המוסרית שבהכרזה זו, אלא על העדר תחושה לכבוד האדם ועל עמדה שאין בה ביטוי לחופש דתי במובן הליברלי של המילה.

אפשר לטעון שעמדותיה של האנתרופוסופיה על היהדות הן נכונות ומוצדקות - זהו עניין של אמונה או של השקפה אישית - אבל אי אפשר באותה נשימה לטעון שאלו הן עמדות סובלניות וליברליות. זה לא רציני! לדעתי, בהקשר היהודי-הנוצרי, האנתרופוסופיה היא תופעה טראגית. אין בה שום תרומה לתיקון היחסים ההיסטוריים בין בני שתי הדתות. היא יכולה לדבר ליהודים שכבר התרחקו דיים ולמעשה אימצו את השקפת העולם המערבית, או לאנשים שלא עמדו על דעתם.

התבטאויותיו של שטיינר על היהודים ועל היהדות הביאו אותי למחשבה ששטיינר הוא פאולוס של המאה ה-19 וה-20. אתה מכיר את ההשקפה באנתרופוסופיה על הופעתו השנייה של המשיח הנוצרי? מבחינתי שטיינר הוא פאולוס של ההופעה השנייה של המשיח. פאולוס היה חלוצה של המגמה שהיא כה אופיינית בתיאולוגיה הנוצרית לדורותיה, לפיה בנייתה של הנצרות נעשית על חורבותיה של היהדות. כל מי שיעיין בתעודות ובפולמוסים יהודים-נוצריים ייווכח לדעת שהמשך קיומם של היהדות ושל היהודים היווה תמיד בעיה עבור הנוצרים והנצרות. הנצרות הקדומה הכריזה על הופעתו של עולם חדש, והנה היהודים, לא רק שנותרו אדישים כלפי הבשורה החדשה, אלא שמשום מה גם המשיכו להתקיים. היהדות לנצרות היא כתאום סיאמי שהיא לא מצליחה להשתחרר ממנו.

מדוע?

הרי הן קשורות זו בזו, הנצרות והיהדות, בגלל חשיבותו של המקרא לשתיהן. הנצרות הקדומה לא ויתרה על המקרא, על "הברית הישנה" בלשונה, אלא פירשה את המקרא כדי להוכיח מתוכו את אמתותה של הנצרות. העיוורון של היהודים, העיוורון שממנו התרפא פאולוס בדרכו לדמשק, קשור גם להבנה הנכונה של המקור המשותף לשתיהן. כך נוצרה מחלוקת בנוגע לבעלות על האמת של התנ"ך. "עיני הבשר" של היהודים צריכות היו לעבור מן העולם לטובת העיניים הנוצריות, "עיני הרוח" היורדות לעומקם של דברים. כך היהדות והיהודים מהווים הפרעה לאידיאל הנוצרי!

בהקשר של יחסי יהדות-נצרות, האנתרופוסופיה היא פרשנות נוצרית של התנ"ך הרואה בתנ"ך שלב מכין לבשורה הנוצרית. ככזאת היא תורה נוצרית הממשיכה את הנצרות. הנצרות היא הליבה של האנתרופוסופיה, כפי ששטיינר עצמו ציין, ולכן גם בה מופיעים היהדות והיהודים כבעיה עולמית. אליבא דשטיינר, ישנן תכונות ביהודים המעכבות את התפתחות האנושות. תכונות, אגב, שמגוחך ליחסן דווקא ליהודים; למשל, שהיהודים הם מולידיה של החשיבה האבסטרקטית, הפעילה בעת החדשה במדעים והגורמת למדעים להיות חומריים ונטולי נשמה. האנתרופוסופיה היא המשכה של האנטישמיות הנוצרית בלבוש יותר מורכב, וזוהי בהחלט טרגדיה.

כך חווייתי את הדברים בעצמי, כטרגדיה וכאכזבה. אם חפצים בריפוי היחסים בין יהודים לנוצרים, מוטב לפנות לקנצלרית גרמניה, אנג'לה מרקל, ליבראלית נוצרייה, שהצהירה בברלין לפני כמה חודשים, שכבוד הוא לעם הגרמני שהיהודים בוחרים שוב לחיות בתוכו. האנתרופוסופיה, כאמור, לא תורמת לריפוי היחסים. כשהבנתי את זה, זה היה כמו שבר בשבילי. הרי מעולם לא הייתי אומר למישהו שיפסיק להיות נוצרי בגלל שהוא סיים את תפקידו, לא בשם שיטה אחת ולא בשם שיטה אחרת. אי אפשר להגיד מצד אחד שאתה אוניברסאלי ומצד שני ככה להתנהג.

אבל הביקורת הזו כלפי היהדות היא ביקורת שגם יהודים שותפים לה, מתקופת ההשכלה עד לימינו אנו. בשיח היומיומי נהוג להתייחס

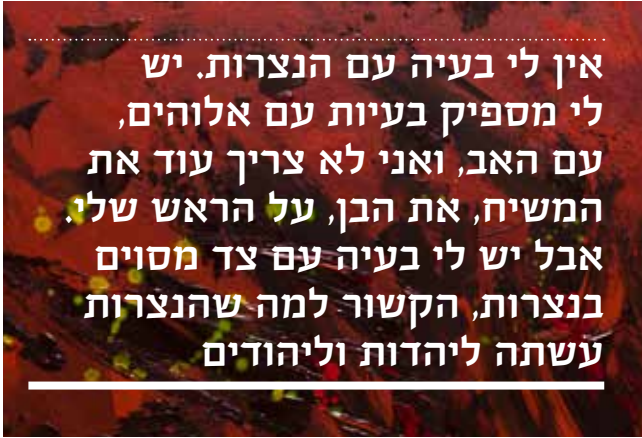
יש בעיית דיוק מחשבתי אצל שטיינר. תפסתי אותו יותר מדי פעמים בשגיאות של מחשבה, לפעמים ברמה של טירון. זה גרם לי לחוסר אמון במהלכים שבהם הוא נוקט. שטיינר הוא מיסטיקן גדול, מיסטיקן נוצרי גדול, אבל כפילוסוף הוא לא כל כך גדול

לאותם מאפיינים כ"גלותיים"; כלומר, שטיינר לא מצביע על היהדות כבעיה אלא על מגמות בתוכה.

זה שיש גם יהודים שמביעים ביקורת זה לא הופך אותה בהכרח למוצדקת. אבל אמרת גלות, לי אין בעיה עם הגלות. אני בעד תודעה של גלות, אני חושב שאדם צריך לחיות כאן בתודעה של גלות. אלא אם כן יש לה מרכיבים בעייתיים, אז אנחנו צריכים לדון במרכיביה. תשמע, אנחנו עם קיצוני והקצוות אצלנו מושכים מאוד חזק. רק תראה כמה אנשים בישראל נמשכים לכל מיני תורות רוחניות כאלו ואחרות. אנחנו עם ראדיקלי ויש לכך משקל חיובי וגם שלילי.

הטענה העיקרית של שטיינר כנגד היהדות היא שהיא בדלנית ולא אוניברסאלית.

היהדות היא פרטיקולרית ואוניברסאלית יחדיו. בכליותה משמרת היהדות את הקוטב הפרטיקולרי ואת הקוטב האוניברסלי. השליחות של היהדות בעולם היא שליחות גם בקרב העמים. זה מופיע בתנ"ך. לדעתי הטיעון הזה של שטיינר על בדלנות יהודית - שאותה הוא ביטא דווקא בקרב יהודים שחתרו לאינטגרציה עם העולם המערבי - הוא התעטפות באצטלה מערבית, שקוראת לעצמה אוניברסאלית, אבל כמעט מעולם לא עמדה בכך. הטיעון נגד הבדלנות היהודית הוא טיעון מערבי ונוצרי קלאסי, אבל למעשה העולם המערבי ראה עצמו תמיד מעל לאחרים: פעם היו אלה היוונים, אחר כך הרומאים ואחר כך הנוצרים, ואפילו הציוויליזציה המערבית המודרנית רואה עצמה כנעלה יותר מהאחרות. לא מאירופה נלמד מהי הומאניות ואוניברסאליות. ברם, בלי קשר לאמירות מן החוץ, צריך להסתכל על היהדות מבפנים ולשאול, האם יש קלקולים ביהדות שקשורים לצד הבדלני? ולדעתי התשובה היא בפרוש כן. בלי לדבר עכשיו על אנשים לאומניים ועל אספסוף, כשאתה שומע לפעמים אנשים דתיים מדברים על גויים אני נשמע רע מאוד, ואפשר לאשש את הדברים מתוך מקורות היהדות. את הדבר הזה ראוי לתקן מבפנים ולא לצאת החוצה לתורות אחרות. פעם, בעת שחייתי בשטרסבורג, הלכתי לחגוג את חג הפורים בבית חב"ד, וכל מה שהם עשו שם היה לקלל את הצרפתים. חשבתי לעצמי: יש כאלו עומקים ביהדות; איזה רדודים צריכים להיות אנשים שבכך הם מתמקדים. זה המצב הכללי של הדת בימינו ואני לא מתכחש לכך. מצד שני אנחנו עם שרק לפני שבעים-שמונים שנה רצחו לו שישה מיליון, וגם את זה צריך לזכור. אתה חושב שקל לי להיות כאן, בגרמניה? ואנוה נמצאת שתי תחנות רכבת מפוטסדם, וכשאני הולך לי בשדרה על יד הבית שלי אפשר לראות את המרצפות המוזהבות עם השמות של יהודים שנרצחו.



ואיך היהדות מצליחה ליישב את המתח הזה?

מה היהודים אומרים לבני העמים האחרים: בואו נעלה להר ציון, כפי שמתואר בחזון ישעיהו: ”וְהָיָה בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים נִכּוֹן יְהוָה הַר בֵּית יְדֻד בְּרֹאשׁ הַהָרִים וְנִשְׂא מִגְבְּעוֹת וְנִהְרֹו אֵלָיו כָּל הַגּוֹיִם: וְהָלְכוּ עִמָּיִם רַבִּים וְאָמְרוּ לֹכוּ וְנַעֲלֶה אֵל הַר יְדֻד וְאֵל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדְּרָכָיו וְנַלְכֶה בְּאַרְחֻתָיו כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וּדְבַר יְדֻד מִירוּשָׁלַם:” (ישעיהו ב, ב-ג). תיקון עולם קשור ביהדות בקבלת האידיאל המונותאיסטי. זהו האידיאל האוניברסאלי, תיקון עולם במלכות שדי. כל אדם לא-יהודי יכול להתגייר - זהו לא רעיון בדלני. רבי עקיבא היה מצאצאי סיסרא. זהו לא חזון בדלני; הוא מיועד לכולם, למי שרק רוצה. השאיפה של היהודים היא להמליך את אלוהים על העולם הזה ובקרב כל האומות. מי שלא רוצה להיות יהודי, אומרים לו: "אין בעיה, יש שבע מצוות בני נוח". שטיינר "מוכר לך" חבילה אירופאית נוצרית ואומר לך שזו האוניברסאליות, ועלייך לקבל עוד שהעם הגרמני הוא המייצג האולטימטיבי של האוניברסאליות הנוצרית המזוככת; כלומר אתה לא רק מקבל בחבילה אחת את האוניברסאליות האירופאית אלא גם את העובדה שהגרמנים הם המייצגים הטובים ביותר שלה.

אתה מציע גם משהו לגבי הסיבות שבגללן שטיינר לא רואה את הבעיה בסתירה שאתה מציג?

העסקתי את עצמי לא מעט בסוגיה זו. אין סתירה הכרחית בין טענתו של שטיינר לאוניברסליות ובין טענתו שהעם הגרמני הוא המייצג המזוכך שלה; ואין סתירה הכרחית בין הרעיון האוניברסלי שלו ובין דבריו שהיהדות והיהודים צריכים לעבור מן העולם. מנקודת מבטו כמובן! לפי שטיינר: (1) מדע הרוח האנתרופוסופי הוא אובייקטיבי (2) המדע הזה תואם למציאות (3) המציאות היא מוסרית. ולכן, כמסקנה מתבקשת, זה לא בלתי מוסרי להגיד ליהודים שהם צריכים לעזוב את העולם. זה גם לא בלתי מוסרי שהאריה טורף את הזברה. לא ניתן לומר שהטבע הוא בלתי מוסרי. אבל זהו לא המוסר המערבי המודרני המקובל, ולכן שטיינר קיבל הרבה ביקורות, לא רק מהיהודים.

לקראת הסוף מעניין לשאול אותך, איך הגעת לאנתרופוסופיה?
את קורתיי עם האנתרופוסופיה אני מחלק לשלוש תקופות: 1. למידה, הפנמה ואימוץ; 2. פיתוח יחס של אמביוולנטיות; 3. הסתייגות גמורה. אני יכול לספר כאן המון דברים, אבל אולי רק אתאר את החוויה של המפגש הראשון. את האנתרופוסופיה הכרתי דרך חבר בתקופת השירות הצבאי. אני זוכר שהיינו ברמת הגולן והוא נתן לי לקרוא ולא כל כך הבנתי. אבל דרך שיחות אישיות אתו נכנסתי בהדרגה לעניין. היו

כמה שנים שראיתי בו מנטור. אחר כך הוא נסע לחו"ל ואני החלטתי לנסוע גם כן, למרות שכבר אז התעניינתי ביהדות. הוא למד אוריתמיה ואני הלכתי לכיוון של שנת יסוד וחינוך. שהיתי בקולג' האנתרופוסופי באנגליה למשך שלוש שנים. כל זה היה בשנות השמונים של המאה הקודמת.

ישראל, הסיפור שאתה מספר על הבעיה במשולש של אנתרופוסופיה-מודרנה-יהדות הוא אכן טרגדיה. מבחינה אישית, תוכל לתאר את המשימה שלך כאן?

אני הולך בשוק ורואה מוכר ירקות. ישנה סביבו קבוצה של אנשים והוא אומר להם שהוא מוכר חצילים, ואני רואה שאלה בכלל לא חצילים אלא בצלים. האנשים הם בכלל עיוורים או עם ליקויי ראייה, ויש לקחת בחשבון שהמוכר הזה משוק הכרמל יכול לקרוא לחברים שלו בגלל שאני עושה לו בלגאן. אני צריך לשקול את כל המרכיבים ולחשוב מה בדיוק אני עושה. לבסוף החלטתי שאני הולך לומר לאנשים האלה שמוכרים להם בצלים ולא חצילים; והם יעשו עם זה אחר כך מה שהם רוצים. לכשיסתיים המהלך, אני מעוניין לסגור את הסוגיה (את הבאסטה שלי) וללכת משם.

אתה מבין, ככל הידוע לי, אין אף אחד שיכול לעשות זאת טוב ממני, שכן אני מכיר את שתי התורות די טוב. יש תמונה שמתארת מבחינתי באופן הולם את המקום שלי בקונסטלציה הזאת. זו התמונה של רמברנדט - "יעקב נאבק במלאך". כמו יעקב, גם שמי ישראל, והמלאך לפי אחד המדרשים הוא שרו של עשיו. עשיו במסורת היהודית מסמל את הנצרות, ויש שם, בתמונה, גם מאבק וגם חיבוק. וזו מבחינתי אמירה שאין לי שום בעיה אישית עם הנצרות; כל עוד אתה לא פוסל את קיומי ואני לא פוסל את קיומך, אנחנו נצעד ביחד על בסיס ליבראלי או דתי. יש מאבק אידיאולוגי והיסטורי, אבל הוא פתוח גם לחיבוק.

אבל יש לך בעיה.

אני לא יכול להגיד שיש לי בעיה עם הנצרות, פשוט לא. יש לי מספיק בעיות עם אלוהים, עם האב, אני לא צריך עוד את המשיח, את הבן, על הראש שלי. יש לי בעיה עם צד מסוים בנצרות, הקשור למה שהנצרות עשתה ליהדות וליהודים. מבחינתי המודל המתוקן והאידיאלי ביחסי שתי הדתות הוא זה של פרנץ רוזנצוויג - יהודי שכמעט התנצר. הוא היה אדם רציני מאוד. קרה לו משהו; יש שטוענים שמשהו מיסטי, והוא החליט להישאר יהודי ולפלס דרכו בחזרה אל היהדות. על שתי הדתות, היהדות והנצרות, הוא אמר משהו כזה: היהדות נמצאת כבר באחרית הימים ולכן היא לא צריכה את הבן; היא כבר נמצאת אצל האב. הנצרות הולכת דרך הבן אל האב; והתמונה האידיאלית היא ששתי הדתות פועלות ביחד. היהדות שומרת על הנצרות כדי שזו לא תהפוך לאלילות; והנצרות בגלל ארציותה, עוזרת ליהדות להגשים את עצמה בדרכה אליה. זו התמונה האידיאלית מבחינתי.

קריאה דומה של שטיינר אתה לא מוכן לקבל?

אצל שטיינר ההשלמה בין שתי הדתות כבר התרחשה בעבר, במובן זה שהיהדות הכשירה את בואה של הנצרות. אצל רוזנצווייג שתי הדתות רלוונטיות לאורך כל ההיסטוריה עד לבואה של הגאולה השלמה. בסוף הדרך תודה היהדות לנצרות על כך שהיא הצליחה לקרב את בני העמים אל אחרית הימים (דרך העיקרון של הבן), והנצרות תודה ליהדות על ששמרה עליה לאורך הדרך מעצם היותה כבר מבחינה עקרונית ממוקמת בסופה.